

A helytörténet helye

Németh Ildikó: *Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században.*

Dissertationes Soproniensis 1.
Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2005. 239 oldal

A szóban forgó munka a városi tárgyat bevallottan a helytörténet módszertani eszköztárával igyekszik megközelíteni. Azzal az eszköztárral tehát, mely legrégebb óta mutatja, de legalábbis igéri magát alkalmasnak a városok történelmének megragadására. A helytörténet – minden kétségen felül tiszteletreméltó – célját így fogalmaznám meg: a (viszonylag kicsiny) hely azonosítása, érthetővé tétele az időben, méghozzá olyanformán, hogy a helytörténész olvasóit és történetének szereplőit egyaránt úgy képzei el, mint akik a szerzőhöz hasonlóan maguk is az adott hely által azonosítják önmagukat, és végül az olvasóknak, a szereplőknek, valamint a szerzőnek e közösségére sugárzik át az a nagyszerűség, amelyet a helytörténész kimutat a múlttól. Kevésbé pontosan: a helytörténet lokális kötődést teremt, kifejez és erősít.¹

Németh Ildikó munkája kétségkívül ezeknek az elvárásoknak kíván megfelelni, ám a recenzens semmilyen értelemben nem tartja magát soproninak, így aligha alkalmas arra, hogy ebből a nézőpontból tege

¹ Amikor így beszélünk a helytörténetről, megengedhetetlenül megfellelünk arról, hogy a saját történetét létrehozó helyi társadalom korántsem vélekedik feltétlenül egységesen arról, hogy mit jelent nekik a kötődés az adott helyhez. A helytörténeteket bátran értelmezhetnénk úgy is, mint eltérő érdekeknek a múltért folyó versenyét. Erre hívja fel a figyelmet az új-angliai Stockbridge városkájának példáját elemelve Kurtz, Matthew: *Remembering the Town Body: Methodology and the Work of Local History*. *Journal of Historical Geography*, vol. 28. (2002) no. 1. 42–62.

mérlegre a kötetet. Megfelelőbbnek érzi magát azonban arra, hogy megítélje, vajon teljesíti-e a mű a helytörténet másodlagos célját, vagy talán helyesebb inkább a helytörténész céljáról beszélni: meg tudja-e győzni a történészeket arról, hogy munkája számot tarthat a „tudományos közösség” figyelmére. A vállalkozás roppant nehéz. Amikor ugyanis az előbb a történettudósok közösségét emlegettem, akaratlanul is szétválasztottam azokat, akik eleve tagjai ennek, azoktól, akiknek legfeljebb esélyük van a bekerülésre, és bizony automatikusan az utóbbi csoportba soroltam a helytörténészeket. A lokális és a makroszintű kettősségét ugyanis legtöbbször (és minden alap nélkül) amatőr és profi ellentéteként értelmezi a „szakma”.² Ebből a bizonyosan indokolatlan, de mindenképpen létező karanténból kell a helytörténésznek minden egyes munkájával újra és újra kitörnie, ha szakmai elismerésre vágyik. A recenzens azt tekinti feladatának, hogy megmutassa, mi módon igyekszik ebbe az irányba Németh Ildikó könyve, és eljárásának mik a következményei.

A kötet szélesen értelmezi tárgyát, Sopron középfokú iskoláinak történetét: középfokúnak vagy középszintűnek tekint minden olyan oktatási formát, melynek előfeltétele az elemi iskola abszolválása, nem csak a felsőfokú oktatásra jogosító képzéseket. Így például éppúgy tárgyalja az iparoktatást, mint a gimnáziumi képzést. Az első blokk a képzés kereteit megszabó, országos szintű törvényi, rendeleti, illetve tantervi szabályozást tekinti át az első *Ratio Educationistól* egészen a 20. század elejéig. Nem marad el Sopron „általános” 19. századi történetének ismertetése sem, amely mellől sosem hiányzik a hírnevesebb soproniak névének felsorolása, kiegészülve Sopron város

² Vö.: Benda Gyula: *A helytörténetírás feladatai*. *Korall*, 6. évf. (2005) 21–22. sz. 5–6.

nyelvi, felekezeti, foglalkozási és alfabetizációs leíró statisztikájával. Ezt követi a „fő-rész”, a soproni intézmények históriája a gimnáziumoktól kezdve, az ipariskolákon át, a nőnevelő- és magánintézetekig. Ahelyett, hogy követnénk az egyes iskolák történetének fordulatait, vegyünk példaként egyetlen intézményt, az evangélikus liceumot, hogy bemutassuk a történetét tartalmazó elbeszélés struktúráját, és ezzel érzékelhetővé váljék, mi fontos a szerző számára. A szerző tárgyalja (egy-egy sorszám egy-egy bekezdést jelöl): 1. az alapítás időpontját; 2. az iskola dunántúli egyedülállóságát; 3. Farkas Ádám rektorságát, azon belül az oktatott tárgyakat, gróf Niczky Kristóf tanterületi főigazgató látogatását, az *I. Ratio* alapján kidolgozott tanterv bevezetését; 4. Wietoris Jonathán rektorságát, ezen belül a jeles tanárokat, a később nagyívű pályát befutó tanulókat; 5. Kralovánszky Endre rektorságát, ezen belül egy realisabb tanterv bevezetését, reformintézkedéseket, a „központi” evangélikus tanterv elutasítását; 6. a reformkort megelőző időszak történéseit, a később nagyívű pályát befutó tanulókat, a rektorválasztás szabályainak változását, új épület építésének megkezdését és így tovább. Nagyon hasonló felépítésű elbeszélések szólnak a többi iskoláról is. A különbség legfeljebb az, hogy minél magasabb szinten képez egy intézmény, annál részletesebb a bemutatás, több az ismert adat, és természetesen ahogy egyre alacsonyabb szintű intézmények történetére tér a szerző, úgy rövidülnek, majd tűnnek el fokozatosan a jelentős karriert befutó diákok névsorai.

Mennyiben lépnek túl ezek az intézménytörténetek a már létező soproni szakirodalmon? Amennyiben a szerző olyan levéltári anyagot is feldolgoz, amelyre a korábbi szerzők figyelme nem terjedt ki, és ez nem kevés. A hozadék azonban inkább mennyiségi, mintsem minőségi jellegű, mivel hiányzik vagy csak nagyon halványan jelenik meg az az igény, hogy városi szinten értelmezze az egyes iskolákban zajló eseményeket, így a kötet jórészt egymás mellé

illesztett, „régimódi” (bár bővített) iskolatörténetek sorozata, és nem tár fel merőben új jelentéseket.

Milyen sajátosságai tűnnek elő az egy-egy iskolát önálló világokként felfogó szövegeknek? Németh Ildikó a kronológiai renchez szigorúan tartva magát – melyen belül a szakaszolást részben a nemzeti makrotörténet, részben az iskolai intézménytörténet fordulópontjainak (például új igazgatók) segítségével végzi – alkotja meg az iskola leíró jellegű históriáját. Az iskolai hatalomgyakorlás által megszabott keretet a szerző láthatólag ugyancsak a hatalmi oldal történetével tölti meg: az igazgatók, tanfelügyelők (hivatalos) döntéseiről szól többnyire a valamiféle előrehaladást, felhalmozódást ábrázoló történet. Emellett azért az iskola „kisembereiről” is olvashatunk a munkában: minden korszakban megkapjuk a jeles diákok listáját.

Aligha tévedek nagyot, ha úgy értelmezem ezt a képletet, hogy a szerző az oktatástörténet „rég” paradigmája mentén gondolkodik kutatása tárgyáról: az iskola a közjót szolgálja, ezért azt kell megmutatni, hogyan terjed ki ez a közjó, hogyan gyarapszik, javul, erősödik az egyes intézmény vagy az oktatott tananyag, és ebben a folyamatban természetesen a rendszer irányítóinak jut aktív szerep, azaz rájuk érdemes figyelni, nem az oktatási javakat csak passzívan befogadó tanulókra.³ És talán akkor sem tévedek, ha azt állítom, hogy ez a – legtöbbször csak egyszerűen neveléstörténet néven emlegetett – paradigma voltaképp a nemzeti politikatörténet-írás módszereinek alkalmazása az oktatás jelenségére, ahol az iskolát és közösségét feleltetik meg a nemzetnek. Ez az eljárás igen alkalmasnak tűnik

³ Lásd: Sasfi Csaba: *Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 512.

arra, hogy a helytörténet elérje elsődleges célját, kitermelje, megerősítse a közösség önazonosságát, ugyanis a helytörténethez hasonlóan a nemzeti történetírás „működésének” is éppúgy sajátja, hogy – feltételezés szerint – a szerző, az olvasó és a szereplő egyazon közösséghez tartozik.

E paradigmához azonban látszólag teljességgel hozzáilleszthetetlen az elbeszélésben a diákoknak juttatott jelentékeny szerep, hisz ez azt kell jelentse, hogy nem a rendszer bővülése, hanem az azon belüli különbségek, a tanulóknak az oktatási javakból való részesedésének egyenlőtlenségei érdeklik a kutatót, ami a társadalomtörténezszerkekre jellemző. Ám a megemlített személyek valójában nem iskolai teljesítményükkel, sőt még csak nem is iskoláskori életük teljesítményével érdemelték ki a szerepeltetést, hanem felnőttkori pályafutásukkal, annak a karriernek a kiválóságával, amit később befutottak. Olyan embereket sorol fel a szerző tehát, akik országosan is híressé váltak, azaz részét alkotják a nemzeti történetírás által kialakított kánonnak, ők azok, akikkel a soproniak a nemzet előtt büszkélkedhetnek. A híres diákok sora összességében az adott iskolának a nemzeti történelemhez való hozzájárulásának nagyságát jelzi.

Miként kívánja tehát a könyv megmutatni, hogy a történettudomány számára releváns eredményeket közöl? Egyrészt a nemzeti politikátörténet-írást tekinti annak a mintának, mely megadja, hogyan alkossa meg egy intézmény történelmét, másrészt igyekszik igazolni (a híres embereket tartalmazó névtárakkal), hogy a kötetben elmesélt történetek nemcsak a nemzeti történelem mintájára születtek, hanem egyenesen annak részeit képezik.

Ezt a helytörténeti gyakorlatot azonban a társadalomtörténeti horizontú helytörténeti programok hevesen vitatják. Ez a legkésőbb Tagányi Károlytól induló és egészen

napjainkig kitartó kritikai áramlat⁴ éppen a helytörténetnek a nemzeti politikátörténethez való „törleszkedését” tagadta meg, mi több, olykor valósággal gúnyolódott rajta. Minden bizonnyal az egyik bíráló, Mályusz Elemér fejt ki mindezt a leghatásosabban: a mezőkeresztesi csatának semmi köze nincs Mezőkeresztes történetéhez.⁵ Azaz egy falu története nem háborúk – valamint „nagy emberek” és hivatalok – története (ennek felel meg Németh Ildikónál az iskolatörténetek mesélésének módja), de nem is a nemzeti történelemnek az a része, melyben a falu neve felbukkan (ezt a szerepet töltik be Németh Ildikónál a kiemelkedő tanulók névsorai). Mint Mályusz mondja, Mezőkeresztes lakóinak nem volt szerepe abban, hogy a csata ott, akkor és az ismert eredménnyel menjen végbe, és még következménye sem nagyon volt a harcnak a falusiakra nézve, mert a lakott területtől hosszú kilométerekre zajlott a harc. Ha átfogalmazzuk ezt a gondolatot: a helytörténész számára azért rossz minta a nemzeti politikátörténet-írás, mert az szükségképp olyan tárgyat ad a historikusnak, mely nem játszott szerepet a helyiek életében.

Én a magam részéről azonban nem mernék ilyen merészen fogalmazni, főleg nem egy 19. századi városalakókról szóló szöveg kapcsán, hiszen addigra már a nemzeteket „feltalálták”, azaz a nemzeti tudat nagyon is

⁴ Ebből többet ismertet Csíky Balázs: *A helytörténetírás szerepe a XXI. században*. In: Pásztori Bernadett – Radnai Márton (szerk.): *Pro Scientia Aranyérmesek VII. konferenciája*. Gödöllő, 2004. Budapest, 2004. 11–12., illetve újabban kiegészült a következő művel: Benda: *A helytörténetírás feladatai*, i. m.

⁵ Mályusz Elemér: *Falutörténet*. In: Mályusz Elemér: *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk.: Soós István. Budapest, 2003. [1929.] (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.) 516. – Ugyanerről szól a szóregi csata és a Csongrád megyeiek viszonyában Mályusz Elemér: *A helytörténeti kutatás feladatai*. In: Mályusz Elemér: *Klió szolgálatában*, [1923–1924] 496.

része lehetett a soproniak életének. Inkább egy egészen pragmatikus érvet kívánok kifejteni, mely amellet szól, hogy a helytörténet inkább a társadalomtörténet felé orientálódjék. Jelentős különbség van ugyanis abban, amit a nemzeti történetírás, és amit a társadalomtörténet kínál a helytörténetnek, illetve vár el attól. A politikátörténet – durva leegyszerűsítéssel – az udvar, majd a miniszterelnöki palota mikrotörténeteivel foglalja el magát. Ebbe a képbe a politikátörténeti mintára megírt helytörténet (vagy épp egy iskola története) semmi módon nem illeszthető bele, mert legjobb esetben is csak annyi köze van a két történetnek egymáshoz, hogy a központban született döntéseket helyi szinten végre kell(ene) hajtani. A nemzeti és a helyi történelem közös pontjait kereső történetírás pedig meddő: ennek művelői csak egy – helytörténészek közreműködése nélkül létrejött – kész ismeretanyagból válogatnak. A társadalomtörténeti háttérű helytörténeti programok viszont kivétel nélkül valamilyen összeadható tudás megteremtésére kívánják sarkallni a kutatókat, melyből – természetesen a távoli jövőben – kikerekedhet majd egy kép az egészről. Kár lenne túlzottan bízunk abban, hogy ha követjük ezeknek a programoknak az utasításait, akkor az eredmények valóban területileg összesíthetők lesznek, vagy ha mégis, akkor valaki tényleg összesíteni fogja. A lényeg inkább az, hogy amíg a hivatásos történetírás egyik (nagyobb) felének, a politikátörténetnek még elvi szinten sincs szüksége a helytörténet létezésére, addig a társadalomtörténet úgy gondolkodik a helyi szinten „megtermelt” történelemtől, mint saját történetírásának építőkövéről, alapanyagáról. Összegezve: a helytörténetnek felfogásom szerint akkor van esélye kitörnne szorult helyzetéből, ha társadalomtörténetivé válik.

Németh Ildikó könyvének utolsó – megítélésem szerint legérdekesebb – szaka-

za⁶ meg is kísérli társadalomtörténeti szemmel vizsgálni a soproni iskoláztatást. Most már az iskolarendszer „kisemberei” (a tanulók és a tanárok), valamint az oktatásból való részesedés különbségei kerülnek figyelem középpontjába: a tanári társadalomról, valamint – az iskolai értesítők összesítéseire támaszkodva – a diákok vallási, nyelvi és lakóhelyi viszonyairól olvashatunk statisztikai leírást. Sajnos azonban csak négy, érettségig adó iskola adatsoraival ismerkedhetünk meg a vizsgált korszak végéről, melyek egymással való összevetését sem viszi következetesen véghez a szerző. Emellett az iskolai társadalomra vonatkozó adatokat nem hasonlítja össze az egész vagy az egész fiatalokú soproni társadalom megoszlásával, így még csak hipotézisszerű választ sem olvashatunk arra a kérdésre, amely talán a legizgalmasabb problémája a soproni oktatás társadalomtörténetének: vajon volt-e különbség a soproni evangélikus és katolikus közösség iskolázási esélyei között?

Azonban még ebbe a statisztikai részbe is belopakodik egy, a társadalomtörténeti nézőponttól teljesen idegen elem, a „nagyemberek” kultusza, amely megváltoztatja a vizsgálat érvényességi körét. A tanárok vizsgálata ugyanis egy ötvenfős, Németh Ildikó által reprezentatívnak nevezett minta kialakításával kezdődött. De ez a minta valójában nem a soproni tanári társadalom egészét képviseli, mert ebbe az ötven főbe a szerző szándékosan a legnagyobb karriert befutó tanerőket vette fel. És nem véletlenül esett a szerző választása a statisztikailag leírt négy középiskolára sem: „Úgy gondolom, hogy az országos vonzáskörzetű középiskolák (a gimnáziumok és a főreáliskola) *méltóképpen* [kiemelés tőlem – B. D.] reprezentálják az iskolaváros Sopron vonzáskörzetét.” (92. old.) Itt sem az volt tehát a cél,

⁶ Sajnos ennek a résznek az adatai ellenőrizhetetlenek az olvasó számára, mert az utolsó néhány tucat végjegyzet – nyilván technikai malőr folytán – egyszerűen hiányzik a kötetből.

hogya a mintára számított eredmények érvényesek legyenek az egész sokaságra, vagyis hogy statisztikailag reprezentatív legyen. A tanári és középiskolai mintának a szerző szerint egyaránt abban az értelemben kell képviselnie a város egészét, mondhatni a soproniságot, hogy annak méltóságát, össznemzeti jelentőségét fejezze ki. A kötet így

végző soron arra hívja fel a figyelmet, hogy Sopron iskolaközpontként mennyiben járult hozzá ahhoz, amit nemzeti történelemnek szokás nevezni.

BOLGÁR DÁNIEL